

Радосав Меденица

ПРИКАЗИВАЊЕ „ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“ КАО НАРОДНЕ СВЕТКОВИНЕ

На конгресу фолклориста Југославије на Цетињу прије петнаестак година*, нас неколицина научних радника, домаћих и страних, скинули смо са дневног реда читав низ заблуда о ГВ као драми које су се протезале више од једног столећа у разним нијансама, од сентименталног есејисте Ђорђа Малетића који је „из сматрања са естетске стране“ порицао ГВ сваку драмску, чак и књижевну вриједност, до опсежне студије Павла Поповића, који је оповргао читав низ нетачности и додирнуо многе елементе који су наметали закључак који на жалост није дорекао, наиме, да ГВ није драма каквом су га сматрали његови српско-хрватски потомци, него нешто друго, оно што је сам Његош означио „историјско-собијте“ из живота његова народа.

Предмет ГВ знамо: истрага потурица у доба владике Данила, крајем XVII одн. првих година XVIII столећа, великог домаћег зла које је пријетило да утрне лучу слободе у овом посљедњем свјетонику слободне народне мисли. И радња се развија углавном овако:

Скупштина уочи Тројичина-дне на Ловћену нека је врста кратког пролога који наговјештава о чему се ради. Почиње чувеним монологом владике Данила о црној судбини српског народа, који изазива оштру реплику Вука Мићуновића. У другом дијелу пролога изнијели су крсте наврх црквине, сјели по врху бријега, гађају из цефердара и броје одјеке. Разговор о облацима који су притисли приморје и читаву земљу, осим Ловћена који бљешти у сунцу; о сијевању муња које направеше крст, о кукавици коју хтједе да убије Драшко цефердаром и хватању јаребица које пустише, дакле низ пригодних разговора какви су се сретали на

* Кога те појединости ближе интересују наћи ће их подробно изложене у зборнику „Рад X конгреса фолклориста Југославије“, Цетиње 1964.

сваком мушком разговору не само у Његошево доба него и првих деценија нашега стољећа. Учесници се враћају с крстима откуд су дошли и разилазе.

Стварна радња почиње на скупштини о маломе Госпођину-дне, слави цетињског манастира, на Цетињу под видом да се мире неке завађене породице. Главари сједе мало у страну, а народ води коло уз доста дугу пјесму о прошлости српског народа, за чију пропаст криви несложне и подмукле великаше, прелазећи на крају и на домаћу невољу и потурице који се намножише у Црној Гори. Главари надовезују разговор на оно што народ казује у колу. Очекује се долазак Озринића, а кад они дођоше у разговор улази доста дуга епизода о састанку с никшићким Турцима, о агоналном диспуту о вјери између Вука Мићуновића и Хамзе капетана, и шали момчади оврињичке с оцом Брунчевићем која се заврши бојем. Богдан Ђурашковић уноси преокрет тражећи да се почне разговор око чега су се сакупили. Кад дођоше и Мартиновићи, који су били задоцнили, уплиће се епизода о отмици Руже Касанове која је одбјегла за Турчина.

Међу главаре долази владика Данило. Вук Мићуновић се чуди потиштености владициној и тражи одлучну ријеч. Владика се колеба и износи познате разлоге: боји се још горе недаће, да се не закрве племена и братства, чиме изазива оштар прекор свога брата, кнеза Рада.

Сцена се мијења: ноћ је и мјесечина. Главари и владика сједе око огња, а коло на великом гумну опјева једну епизоду из црногорске историје. Кад коло заврши, надовезује Вук Мићуновић своја разлагања о јунаштву, а владика, међу свима али као да је сам, наставља свој песимистички монолог из пролога на Ловћену, о безизлазном положају његова народа, прелазећи постепено из мирног филозофског тона у емфазу до снажног крика као у трансу, који узбуни главаре који са великом грајом одобравају његову одлуку да се с акцијом почне. Тако тек сад дознајемо прави циљ скупштине. Владика се међутим прибрао и смирио, хоће још једном да покуша да се ствар изведе без крви и насиља. Док гласници одлазе да се на скупштину позову поглавице потурчењака, коло узима опет ријеч и у реминисценцијама о прошлости излаже у ствари оно што се у реалности већ догађа.

Сцена разговор са поглавицама потурчењака заузима доста простора и спада међу најважније у ГВ. Креће се у сталним осцилацијама, проткана упадицама и рефлексима као сваки разговор на агоналном скупу, гдје су ријечи често оштре као мач, али се умећу и неке безначајне епизоде као елемент стишавања.

Врхунац ове сцене је чувена лирска химна Мустај-кадије о Стамболу и хуријама, после чега је свакоме јасно шта има да настане. Затегнутост се опет разбија епизодама из народног вјеровања да би се на крају духови опет толико усталисали да умало не дође на самој скупштини до покоља. Док се граја и свађа лагано стишавају, коло, као неумитни глас народа чије се присуство

стално осјећа, својом пјесмом о боју на Вртијељци успоставља опет извјесну равнотежу.

Долазак турских каваза из Подгорице с писмом владици од новoga везира, који обилази царство па је дошао и у Црну Гору, уноси нову епизоду у скупштину. Чита се везиrowo писмо и пише одговор. Кавази одлазе. Сцена се завршава коментарима о коковима који се бију иза сцене.

Настала је друга ноћ откако скупштина траје. Мјесечина је. Сједи се опет око огња, а на великом гумну коло пјева, овога пута о Херцеговом, граду Његошеве младости.

Његош сада окреће нови лист и слика свој народ под другим углом: ниже фолклорне сцене. Најприје лирска распјеваност Вука Мандушића о снаси бана Миловића, а пошто се већ разданило и потурице отишле причаће се наставља о сновима и њихову толковању, затим изванредна епизода о војводи Драшку, његовом интересантном извјештају о Млечима, дужду, животу и карактеру Млечића. У причању је дошло и вријеме ручку: сијеку се пецива, руча и гата у плеће, најзад пјева уз гусле.

Затим се чује пјесма и метаће пушака, уз поље поред скупштине. Пролазе турски сватови (има их око 150), међу њима и доста Црногораца. Њихово пјевање је у ствари агонална утакмица ко је бољи, а на сцени се нижу коментари главара учесника на скупштини и падају врло оштри прекори на рачун Црногораца који се друже с потурицама.

Сцена се нагло мијења. Тек што су прошли сватови, гдје је нарочито окарактерисан ријечки Мустај-кадија, уз поље наилазе покајнице, пред њима сестра Батрићева изводи чувену тужбалицу. Главари су тужни, неки плачу, и излазе пред покајнице. Сестра Батрићева се загрли са својим дједом кнезом Бајком, утраби му нож и убије се, а Бајко се онесвијести. Ово једино патетично мјесто испада неоспорно из оквира ГВ, а унесено је несумњиво да се истакне огромна жалост сестре за братом, која је била дио менталитета онога друштва јер су се њени трагови сретали до недавна у неким крајевима Црне Горе. Разговор се затим своди углавном на личност Батрићеву.

На идућој сцени главари сједе око великог гумна и разговарају, док ето три-четири стотине Озринића, Цуца и Бјелица, посједаше уз главаре са дугачким пушкама уз раме. Настаје фолклорна епизода чувена због попа-Мића и бабе-вјештице. Кад се сцена заврши, сви се разилазе осим неколико главара који остадоше на Цетињу да притврде договор.

Фолклорне епизоде су завршене и догађаји нагињу завршетку. Уметнутим епизодама разасртра је широка слика народног живота и његове судбинске повезаности са догађајима. Народ је доведе непосредно носио и покретао радњу. Сад се оквир сужава и на сљедећој сцени видимо главаре опет око огња, смркло се, излази крвав мјесец и осјети се велики потрес. Међу главаре долази и игуман Стефан са бројаницама у рукама.

Овдје се преко слијепога старца пењемо на ону највишу раван филозофије и мудрости ГВ, гдје се оно што се одиграва на земљи мјери аршином вјечних вриједности и вјечних закона, а сцена се завршава најстрашнијом заклетвом која је игде записана — да нико не изда и да се почне с акцијом.

Сљедећа сцена је Бадње вече, оквир се сужава још више, уз огањ сједе владика Данило и игуман Стефан, док манастирски ђаци весело налажу бадњаке. Ту игуман наставља чувену бујицу у претходној сцени започетих стихова о суштини свијета и живота. Рано ујутру чује се грмљавина пушака. Почео је покољ потурица. Владика жури на коњу у сусрет вјесницима догађаја и прима извјештаје о акцији у околини Цетиња. Враћа се весело с народом, а пред црквом их дочекује игуман Стефан са путиром у руци и причешћује. Настаје весеље, момчад играју, пеку се пецива и коло пјева своју завршну пјесму о догађају који се одиграо. Ову сцену пуну промјена завршава игуман Стефан херојским поменом за покој душа српских великана од Косова до истраге потурица. Народ се разилази.

Оквир радње се још више стеже. Завршна сцена је на Новој години. Уз огањ разговарају владика и игуман, долазе гласници и јављају о исходу истраге потурица на Ријеци Црнојевића и у Црмници. С грдном лупом улази у одају Вук Мандушић, мрк, туробан и накомстрешен, прича о боју у Штитарима и дјело се завршава дитирамбом о пребијеном цефердару и чувеним одговором владичиним.

Надамо се да је свима више него јасно да овако широко разасртна слика једног народа и његова живота и карактера, у којој је истрага потурица само велики оквир који идејно сажима све у цјелину — није и не може бити позоришни комад и да ГВ није нипошто драма каквом су хтјели да га виде, и видјели, наши књижевни теоретичари и позоришни режисери и приказивачи.

Бескрајне су замјерке које су истицане ГВ као драми: празна и недраматична радња, рђава композиција, двострукост концепције: уз истрагу потурица истовремено сликање народа и његових нарави и обичаја, развученост сувишних споредних епизода, на примјер Драшково причање о Млецима, појава сватова, покајница, појава бабе и попа Мића, чак и појава Вука Мандушића на крају, која је само епилог, без ближе везе са радњом, итд. Такође што Његош није искористио драмски плодне мотиве, на примјер онај кад су Турци ухватили владика Данила у Зети и хтјели да га набију на колац, мотив отмице Руже Касанове, мотив о смрти Батрићевој, о љубави Вука Мандушића према снахи Милонића итд. — дакле, све мотиви који покрећу људоку душу и на којима пјесници заснивају заплете и акцију драме, итд. итд.

Тако је Његош задавао грдне муке својим модерним потомцима како да од ГВ створе ОНО што одговара ЊИХОВОМ менталитету и ЊИХОВИМ погледима: широки спектакл за забаву модерног грађанског друштва. Какво је то насиље и блас-

фемија Његошеве концепције и мисли и оног што ГВ треба да пружи и пружа практично изгледало у интерпретацијама и прерадама на позоришним даскама видјели смо толико пута, кад је и просјечно обавијештен гледалац напуштао представу без ријечи и одмахујући беспомоћно главом. Наводимо само ироничну изјаву једног врло умног Цетињанина поводом представе ГВ у режији Раше Плаовића на отвореној позорници испод Орлова крша на Цетињу, јула 1952. године да је „представа била тако лијепа да је Црногорци нијесу могли схватити јер у њој није било много Горског вијенца“

А ГВ је нешто сасвим друго. С правом се назива „библијом хероизма“ У црногорским гудурама и брдима израдио се у току неколико вјекова особен братственичко-племенски живот са изванредно развијеним мјерилима о вриједности човјека и његове улоге у животу братственичко-племенске и опште националне заједнице. Од вјечито оружаног ратника развио се у току времена култ хероја као поглед на свијет и сврху живота. Физичко и умно натјецање за лични домет, част и почасти, за људске односе, за јуначки али и људски подвиг, за духовитију и темељитију ријеч на скупштини, изградиле се дакле изванредно осјетљива скала натјецања за првенство, агона, као у старој Грчкој, коју социологија једва да иначе познаје.

Горски вијенац, „та у крви и сузама ливена и у тучане сентенције искована филозофија херојске патријархалности“, представља посебно дјело које се издваја из осталих творевина наше књижевности, исто онако као што особено мјесто заузима и њен творац. Најприје, сам предмет, истрагу потурица, везујући је идејно преко посвете Карађорђу за Карађорђевог устанак — схватајући је као прву револуцију за ослобођење наших народа последије Косова и дао јој универзални значај: од борбе између хришћанства и мухамеданства, каква се одвија у реалности, он је транспонује у борбу два опречна свијета, у борбу два највећа морална начела, у борбу човјечности и морала, чак и у борбу у природи и васиони. Ту грандиозну концепцију спјева испунио је самим народним вриједностима из свога уског кршевитог збјега мученика за вјеру и слободу. Тако су све личности ГВ узете уз локалне народне традиције и представљају племена односно нахије ондашње Црне Горе, дао им је вјерну историјску боју и народни колорит. Језик њихов, обрти, фигуре, начин причања, изреке, параболе — све је народно, чак и фамилијарни начин изражавања. Све главне личности су издиференциране у индивидуалне карактере. Личност владике Данила, игумана Стефана, војводе Драшка, Мустај-кадије, Вука Мићуновића, војводе Батрића итд. Све њихове разговоре, причања и монологе, рефлексije, мудрости и филозофске медитације прожима високи пјеснички дух, и све је заливано правим бисерима јединствене поезије.

Затим, што се по правилу пренебрегава кад је ријеч о ГВ као драми: учешће народа, великих маса, не само преко кола, у чијем

пјевању се сажима читава историја нашег народа, него и иначе као покретач и носилац радње, док је појединац, главар на скупу, само потенцирани представник народне психе, идеала и духа народа, чије се присуство стално осјећа иза сцене.

ГВ је, дакле, широко разастрта слика народних сабора, народних светковина о празницима, која приказује живот народа у свим његовим манифестацијама, од јуначких разговора пуних мудрости и искуства до гатања у плеће и вјеровања у вјештице, вјерно огледало народа, његова карактера, његове филозофије и погледа на живот. Отуда је ГВ дјело са најширом социјалном позадином која се може да замисли: отјелотворени и оживотворени лик једног покољења у једном историјском тренутку.

Надам се да је сад јасно да ГВ није драма у позоришном смислу, него позорје народних сабора и народних светковина одјенутих у дијалог јер су у дијалозима, односно разговорима, и пјевању увијек и свуда извођени. Отуда је свако сабијање овог позорја на скучени простор позоришта ма колико она била велика промашен подухват. А ГВ треба приказивати, то је ван сумње, али као драму у смислу народне светковине, отприлике онако као што су приказиване дионизијске свечаности у старој Грчкој или хришћанска драма средњег стољећа.

Као што је познато, хришћанска средњовјековна драма била је крајем средњег вијека нарасла до огромних размјера, нарочито у Француској. Представе су трајале обично цио дан са кратким прекидом за ручак. Хроничари биљеже да су у неким градовима Француске и по три дана представе извођене на великом тргу, а за гледаоце су прављене скеле уза зидове околних кућа. Позорница је била подијељена на небо, земљу и пакао. Костими и маске су припремани са много брижљивости и фантазије. Те представе за народ, у којима је учествовало и по неколико стотина извођача, биле су првобитно колективне манифестације религиозног заноса. Али временом је у њима преовладао забавни елеменат, нарочито уношењем комичних призора ради задовољства и разоноде народних маса, губећи тако све више религиозни карактер. Зато се црква хватала свих средстава да их онемогући. Лутер је у протестантском дијелу Њемачке у томе и успио, али су забаве настављене у јужном католичком дијелу.

Једна од тих популарних игара одржала се и до данашњег дана. То је игра о страдању Христову, у Обермаргауу, селу у Горњој Баварској, која је 1934. године прославила 300 година свога постојања. Настала је као завјет општинског вијећа 1632. године када је бјеснила куга, као посљедица страшног 30-годишњег рата. Учаурено између брегова село је било у почетку поштеђено. Постављене страже око села онемогућавале су сваки страни приступ, а путницима и намјерницима изношена је храна на друм и тамо остављана. Али један млади Оберамергаужанин, именован Каспар Шислер, како каже хроника, запослен у сусједном крају ушуњао се ноћу у село, жељан своје породице, и своме завичају донио

смрт. Настао је помор и општинско вијеће саста се у очајању у цркви и завјетова да ће док је опстанка села приказивати трагедију о страдању Христову — и помор ускоро престаде, биљежи хроничар.

Тако се од 1634. године редовно приказује, прво сваке два-наесте а од 1674. сваке десете године. Текст је често мијењан. Почетком XIX стољећа игра је на интервенцију цркве забрањена. Али су Оберамергаужани водили пуних десет година (1801—1811) упорну борбу док забрана није скинута на интервенцију баварског краља Максимилијана I. Посљедња редакција текста је из 1860. године, уз коју је компонована и савремена музика.

У представи учествује и брине се за њену организацију читаво село. Право на учешће у игри има сваки грађанин који од рођења или најмање двадесет година живи у селу. Таквих је сезоне 1960. године било око 600. Годину дана прије него што ће представе бити одржане нарочити одбор издаје традиционални оглас да учесници пусте да им расте брада и коса и да свој спољашњи изглед и своје манире, став и држање саображавају улози коју спремају, јер маскирања нема, а улоге су, гдје год је то могуће, у породици наследне. Седам мјесеци прије почетка приказивања врши се у присуству грађана на свечан начин избор 125 активних улога за ту сезону, јер се увјежбавају по неколицина за главне улоге. Мала сеоска позорница, на којој се у размаку од десет година дају популарни комади са „домаћим“ глумцима, служи као вјежбалиште да традиција у међувремену не ослаби.

У јесен почињу појединачне и дјелимичне пробе и изводе се преко читаве зиме. У мају морају све припреме бити готове, куће окречене и улице доведене у ред. Прва општа проба у ствари је представа за становнике села и околних мјеста. Иза тога слиједи „главна проба“ за позване представнике власти, цркве, јавног живота и штампе. Иза тога се отвара сезона приказивања, која траје обично до краја августа. Представе трају готово читав дан, са одмором од два сата за ручак.

Јубиларне године (1934) поновљен је прастари завјет општинског вијећа дат прије 300 година.

За спољашњи свијет Оберамергау је откривен тек 1850. године, када је чувени режисер, глумац, директор позоришта и писац „Историје њемачке глуме“, Едуард Девриент, видео у оберамергаушкој игри парче старог духа нерасточеног диверзија модерног доба, „појаву као дријен здраву и младалачки свјежу као да је јуче настала“ Од тада је Оберамергау постао нека врста модерног ходочашћа и сваке десете године скромним улицама овога села потече шуман живот на свима могућим језицима као некада у Вавилону. По општем увјерењу, истинско уживљавање и непосредност игре представља снажан и истински дубок доживљај.

За јубиларну годину саграђена је нова модерна позорница са преко пет хиљада сједишта, али је према старој традицији приказивања на тргу задржала карактер отворене позорнице. Између

бине и публице налази се велики слободан, непокривени, простор који представља јерусалимске улице. Са сједишта се виде у позадини брегови. За вријеме сезоне одржи се до осамдесет представа, 1960. године број посјетилаца изнио је скоро пола милиона. Шта то значи за буџет овога малог села није потребно ни истицати. Исто тако, шта и колико су љетњи музички фестивали допринијели и доприносе за процват Аспена, малог мјеста у стјеновитим предјелима Колорада, које је, као напуштено рударско насеље, већ било на издисају. Такође, шта значе за Дубровник Дубровачке љетње игре. Ове године организује се нешто слично и у Јајцу.

Сад је сазрело, надамо се, и питање: како би се и гдје приказивао ГВ, а треба га приказивати не само као ремек-дјело наше књижевности него и као „завјет предака, као њихов аманет љубави према слободи и витештву“ Најзад, као споменик који је Његош у туробним, лапидарним стиховима и дубоким мисаоним сентенцијама подигао монументалним личностима свога доба за сва времена. И то свакако на Цетињу, љети, на великој отвореној позорници направљеној за ту сврху, са великим гумном и пристранком уз који сједе главари, са Ловћеном као позадином и Вртијелком, Ђиновим брдом и Орловим кршем као природним кулисама, уз учешће и Мартиновића, Џуца, Бјелица и Озринића, са сватовима, покајницама, попом Мићом и бабом, али не стилизовано кореографски, него у својим изворним, нешто редуцираним и сажетим димензијама, као праву народну светковину. И то не често, да би се очувала његова свјезина, него, рецимо, сваке пете године.

Кад је једно баварско село могло стољећима са примитивним средствима и једном црквеном игром, која је данас више него анахронизам, да створи и одржи тако снажну традицију и да је у нашем савременом добу претвори у позоришни хаџилук, нема никакве сумње да би се са ГВ на Цетињу могло нешто слично да оствари. Цетиње и иначе треба, његову доњу половину до изнад Влашке цркве и Библиотеке, ставити под заштиту државе и не дозволити савременим генијалцима да по овом најинтересантнијем и најљепшем граду-музеју наше земље забадају своје бетонске голубарнике. Цетиње се може још добрим дијелом спасти, и треба га спасти у интересу не само Црне Горе и њене традиције него и читаве наше земље. Народна светковина — Горски вијенац тридесетак пута оне године кад се приказује вратиће га на свој извор и поново живјети, а од Цетиња створити не само југословенско него и интернационално стјепиште какво је, у малом, и било кроз своју дугу историју. ГВ је тако велико дјело, тако вјеран исјечак из наше историје и тако снажна зубља наше прошлости да ће кроз њега још снажније зрачити магијска моћ са Ловћена. Онда ће и ходочашће к Његошовом гробу бити дубок доживљај, а не само акт дивљења и пијетета. Приказ ГВ треба да буде изузетна светковина, као што је и његов творац изузетна величина, и као што је његов гроб на Ловћену јединствен споменик у свијету.